

Dr. sc. Edina Solak
Dr. sc. Mirza Bašić

GRAMATIČKE I ZNAČENJSKE STRUKTURE DENOMINALNOGA DERIVACIJSKOG SUFIKSA *-LIK* U DJELU *DÎVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK*

Sažetak

*Djelo Mahmuda Kašgarija pod naslovom „Dîvânü Lügâti't-Türk“ vrlo je važno za proučavanje turkijskih jezika iz dijahronijske perspektive, prvenstveno zato što predstavlja jedno od prvih enciklopedijskih filoloških djela u historiji pismenosti turkijskih naroda. U ovome enciklopedijskome filološkom djelu objedinjuju se sve osobitosti turkijskih jezika u 11. stoljeću. Stoga se Kašgarijevo djelo može okarakterizirati kao zajedničko jezičko blago svih turkijskih naroda. Cilj ovoga rada jeste analizirati gramatičke i značenjske strukture denominalnoga derivacijskog sufiksa *-lik* u djelu „Dîvânü Lügâti't-Türk“. Analiza gramatičkih i značenjskih struktura denominalnoga derivacijskog nastavka *-lik* zasniva se na konkretnim kontekstualnim primjerima iz enciklopedijskoga djela Mahmuda Kašgarija. Pored toga što bi trebala dati značajan doprinos proučavanju leksikografske tradicije i gramatike turkijskih jezika, jedna ovakva analiza trebala bi doprinijeti i boljem spoznavanju i razumijevanju sufiksarne tvorbe riječi u turkijskim jezicima.*

Ključne riječi: *turkijski jezici, Dîvânü Lügâti't-Türk, dijahronijska perspektiva, leksikografska tradicija, sufiksarna tvorba riječi*

Uvod

Turkijska plemena Karluk, Jagma i Čigil formirala su Karahanidsko carstvo u 9. stoljeću. Naime, Karahanidsko carstvo formirano je kao konfederacija, a prvi muslimanski vladar iz dinastije Karahanida bio je Satuk Bugra Han, koji je prihvatio islam 932. godine. Nekoliko je moćnih karahanidskih vladara bilo na prijestolju do rođenja Mahmuda Kašgarija, koji je rođen početkom 11. stoljeća. U periodu kada je Mahmud Kašgari živio, tačnije sredinom 11. stoljeća, Karahanidsko carstvo podijelilo se na Istočno i Zapadno carstvo (v. Akar 2005: 133–135).

Početkom 11. stoljeća, u vrijeme kada se Mahmud Kašgari rodio, centar moći postepeno se seli iz Kašgara u Balasagun, a kasnije prema Fergani, Semerkandu i Buhari. Razvojem obrazovanja i širenjem islama arapski jezik postaje jezik filologije i nauke i u tadašnjem turkijskome muslimanskom svijetu, dok literarna tradicija slijedi osnovne tokove pisane riječi različitih muslimanskih naroda. U Karahanidskome carstvu bio je zastupljen poseban odnos prema turkijskim jezicima, što je rezultiralo nastankom vrlo značajnih djela islamske turkijske pisane tradicije. Djela *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakayık* i *Dîvânü Lügâti't-Türk* predstavljaju izrazito važan doprinos u historiji pismenosti turkijskih naroda (v. Ercilasun 2011: 292–293).

Sačuvana su četiri pisana spomenika koji imaju iznimnu važnost za jezik i književnost turkijskih naroda. To su djela *Dede Korkut*, *Manas Destanı*, *Kutadgu Bilig* i *Dîvânü Lügâti't-Türk*. *Dede Korkut* jeste djelo koje pripada oguskoj grupi turkijskih jezika, epopeja *Manas Destanı*

svrstava se u skupinu djela koja pripadaju kipčackoj grupi turkijskih jezika, dok se djelo *Kutadgu Bilig* klasificira kao djelo karlučke jezičke skupine turkijskih jezika. Djelo Mahmuda Kašgarija pod naslovom *Dîvânü Lügâti't-Türk* može se okarakterizirati kao univerzalno jer se odnosi na sve navedene skupine turkijskih jezika ne praveći razlike među njima. Dakle, u djelu *Dîvânü Lügâti't-Türk* objedinjuju se sve osobitosti turkijskih jezika u 11. stoljeću. Stoga je djelo Mahmuda Kašgarija vrlo važno za proučavanje turkijskih jezika iz dijahronijske perspektive (v. Nametak 2013: 43–46).

U ovome se radu analiziraju gramatičke i značenjske strukture denominalnoga derivacijskog nastavka *-llk* u djelu *Dîvânü Lügâti't-Türk*. Naime, analiza gramatičkih i značenjskih struktura denominalnoga derivacijskog sufiksa *-llk* zasniva se na konkretnim kontekstualnim primjerima iz djela Mahmuda Kašgarija, a kao temeljni izvor građe koristi se prijevod Besima Atalaya. Besim Atalay priredio je prijevod djela *Dîvânü Lügâti't-Türk* u tri toma. U ovim je djelima priređen originalni tekst djela *Dîvânü Lügâti't-Türk*, ali je tekst, isto tako, ispisan i latiničnim pismom te je transponiran i u savremeni turski jezik, što pruža dobre temelje za analizu gramatičkih i značenjskih struktura denominalnoga derivacijskog nastavka *-llk* u djelu *Dîvânü Lügâti't-Türk*. U ovome se radu kao temeljni izvor građe koriste konkretni primjeri iz prvoga toma prijevoda Besima Atalaya.

Svi pojmovi koji se navode u ovome radu, a koji imaju rodni značaj i rodno obilježje, obuhvataju na jednak način muški i ženski rod bez obzira na to da li se navode u muškome ili ženskome rodu. Autori rada potpisuju sve prijevode na bosanski jezik.

Denominalni derivacijski sufiks *-llk* u djelu *Dîvânü Lügâti't-Türk*

U turkijskim jezicima sufiks *-llk* svrstava se u skupinu denominalnih derivacijskih sufiksa za izvođenje imenskih riječi. Dakle, denominalni derivacijski sufiks *-llk* dodaje se na korijen ili osnovu imenske riječi i modificira značenjsku strukturu imenske riječi na čiji se korijen ili osnovu dodaje. Zapravo, denominalni derivacijski nastavak *-llk* dodaje se na korijen ili osnovu imenske riječi i derivira imensku riječ koja ima potpuno novu značenjsku strukturu (v. Čaušević 1996: 437–438; Korkmaz 2009: 55–58).

Imenice kojima se označavaju apstraktni pojmovi

U turkijskim jezicima dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-llk* na korijen ili osnovu opisnih pridjeva tvore se imenice kojima se označavaju apstraktni pojmovi (v. Hacıeminoğlu 1996: 14–15; Banguoğlu 2011: 193–196).

(1)

- a) *açlık: Açlık.* (Atalay 1985: 114) / *glad: glad, neimaština, siromaštvo.*
- b) *arıklık: Temizlik.* (Atalay 1985: 149) / *čistoća: čistoća, urednost, pedantnost.*
- c) *arukluk: Yorgunluk.* (Atalay 1985: 150) / *umor: umor, iscrpljenost.*
- d) *isizlik: Şer.* (Atalay 1985: 152) / *nevaljalost: štetnost, pokvarenost.*

U primjerima (1.a), (1.b), (1.c) i (1.d) izražavaju se značenjske strukture imenica *açlık* (*glad, neimaština, siromaštvo*), *ariglık* (*čistoća, urednost, pedantnost*), *arukluk* (*umor, iscrpljenost*) i *isizlik* (*nevaljalost, štetnost, pokvarenost*), kojima se označavaju apstraktni pojmovi. U primjeru (1.a) izražava se značenjska struktura imenice *açlık* (*glad, neimaština, siromaštvo*), kojom se označava apstraktan pojam, a primjećuje se kako se ova imenica derivira dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-lık* na korijen opisnoga pridjeva *aç* (*gladan, siromašan*). U primjeru (1.b) iskazuje se značenjska struktura imenice *ariglık* (*čistoća, urednost, pedantnost*), kojom se ukazuje na apstraktan pojam, a uočava se da se ova imenica tvori dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-lık* na osnovu opisnoga pridjeva *arig* (*čist, uredan, pedantan*). U primjeru (1.c) ispoljava se značenjska struktura imenice *arukluk* (*umor, iscrpljenost*), kojom se upućuje na apstraktan pojam, a može se vidjeti da se ova imenica izvodi dodavanjem nastavka *-lık* na osnovu opisnoga pridjeva *aruk* (*umoran, iscrpljen*). U primjeru (1.d) ukazuje se na značenjsku strukturu imenice *isizlik* (*nevaljalost, štetnost, pokvarenost*), kojom se imenuje apstraktan pojam, a može se primijetiti da se ova imenica tvori dodavanjem nastavka *-lık* na osnovu opisnoga pridjeva *isiz* (*loš, nevaljao, štetan, pokvaren*).

Imenice kojima se imenuje mjesto ili predmet u kojem se nešto nalazi ili drži

Dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-lık* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu se izvoditi i imenice kojima se ukazuje na mjesto ili predmet u kojem se nešto nalazi ili drži (v. Bilgen 1989: 21–22).

(2)

- a) *erüklük*: *Eriklik, erik bahçesi*. (Atalay 1985: 152) / *şljivik*: *şljivik, vrt za şljivu*.
- b) *buzluk*: *İçerisine buz doldurularak yaz için saklanılan yer*. (Atalay 1985: 466) / *hladnjak*: *mjesto koje se čuva za ljeto tako što se napuni ledom*.
- c) *kagunluk*: *Kavunluk, kavun tarlası*. (Atalay 1985: 504) / *polje za uzgajanje dinja*: *mjesto gdje se dinje uzgajaju ili drže*.
- d) *çeçeklik*: *Çiçeklik, çiçek yetiştirilen yer*. (Atalay 1985: 508) / *cvjetnjak*: *vaza, cvjetnjak, mjesto gdje se uzgaja cvijeće*.

U primjerima (2.a), (2.b), (2.c) i (2.d) opisuju se značenjske strukture imenica *erüklük* (*şljivik*), *buzluk* (*hladnjak, ledenjača, pećina ispunjena ledom*), *kagunluk* (*polje za uzgajanje dinja*) i *çeçeklik* (*vaza, cvjetnjak*), kojima se upućuje na mjesto ili predmet u kojem se nešto nalazi ili drži. U primjeru (2.a) objašnjava se značenjska struktura imenice *erüklük* (*şljivik*), koja se tvori dodavanjem nastavka *-lık* na korijen imenice *erük* (*şljiva*) i kojom se ukazuje na mjesto na kojem se šljive nalaze i uzgajaju. U primjeru (2.b) pojašnjava se značenjska struktura imenice *buzluk* (*hladnjak, ledenjača, pećina ispunjena ledom*), koja se derivira dodavanjem sufiksa *-lık* na korijen imenice *buz* (*led*) i kojom se označava mjesto ili predmet u kojem se led nalazi ili drži. U primjeru (2.c) govori se o značenjskoj strukturi imenice *kagunluk* (*polje za uzgajanje dinja*), kojom se imenuje mjesto gdje se dinje uzgajaju i drže, a primjećuje se kako se ova imenica derivira dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-lık* na korijen imenice *kagun* (*dinja*). U primjeru (2.d) pojašnjava se značenjska struktura imenice *çeçeklik* (*vaza, cvjetnjak*), koja se izvodi

dodavanjem denominalnoga sufiksa *-llk* na korijen imenice *çeçek* (*cvijet*) i kojom se upućuje na mjesto ili predmet u kojem se cvijeće nalazi, uzgaja ili drži.

Imenice kojima se ukazuje na predmete za određenu namjenu

U turskim jezicima dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-llk* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu se izvoditi i imenice kojima se upućuje na predmete za određenu namjenu (v. Ediskun 1999: 124).

(3)

- a) *eteklik*: *eteklik böz* = *etek yapılacak olan bez*. (Atalay 1985: 152) / *platno za suknju*: *platno za suknju*, *platno koje će se koristiti za proizvodnju suknji*.
- b) *etüklük*: *etüklük sagra* = *mest yapmak için ayrılan sahtiyan*. (Atalay 1985: 152) / *koža za cipele*: *koža za cipele i čizme*, *koža koja se odvaja za proizvodnju cipela i čizmi*.
- c) *eliglik*: *Eldiven*, *elcik*. (Atalay 1985: 153) / *rukavice*: *rukavice*, *rukav*.

U primjerima (3.a), (3.b) i (3.c) označavaju se značenjske strukture imenica *eteklik* (*platno za suknju*), *etüklük* (*koža za cipele i čizme*) i *eliglik* (*rukavice*, *rukav*), koje se deriviraju dodavanjem sufiksa *-llk* i kojima se imenuju predmeti koji se upotrebljavaju za određenu namjenu. U primjeru (3.a) govori se o značenjskoj strukturi lekseme *eteklik* (*platno za suknju*), koja se tvori dodavanjem nastavka *-llk* na korijen imenice *etek* (*suknja*) i kojom se imenuje materijal koji se upotrebljava za proizvodnju suknji. U primjeru (3.b) ukazuje se na značenjsku strukturu imenice *etüklük* (*koža za cipele i čizme*), koja se izvodi dodavanjem sufiksa *-llk* na korijen imenice *etük* (*cipele*, *čizme*) i kojom se označava materijal za proizvodnju cipela i čizmi. U primjeru (3.c) upućuje se na značenjsku strukturu imenice *eliglik* (*rukavice*, *rukav*), koja se derivira dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-llk* na korijen imenice *elig* (*ruka*, *šaka*) i kojom se imenuju predmeti koji se nose na rukama.

Pridjevi kojima se ukazuje na određeni vremenski period

Dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-llk* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu se derivirati i pridjevi kojima se upućuje na određeni vremenski period (v. Gencan 1979: 196).

(4)

- a) *künlük*: *Gün hesabiyle yapılan iş*. (Atalay 1985: 480) / *dnevni*: *dnevni*, *posao koji se planira završiti za jedan dan*.

U primjeru (4.a) označava se značenjska struktura pridjeva *künlük* (*dnevni*), koji se derivira dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-llk* na korijen lekseme *kün* (*dan*, *sunce*). Primjećuje se da se pridjevom *künlük* (*dnevni*) ukazuje na vremenski period u trajanju jednoga dana.

Zaključak

U radu su se na temelju konkretnih kontekstualnih primjera iz djela *Dîvânü Lügâti't-Türk* analizirale gramatičke i značenjske strukture denominalnoga derivacijskog sufiksa *-llk* koji se

dodaje na korijen ili osnovu imenskih riječi. Analiza konkretnih primjera iz djela Mahmuda Kašgarija ukazala je na činjenicu da se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-lik* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu izvoditi imenice i pridjevi. Kada se govori o tvorbi imenica, u analizi se moglo vidjeti da se dodavanjem sufiksa *-lik* na korijen ili osnovu opisnih pridjeva deriviraju imenice kojima se označavaju apstraktni pojmovi. Pored toga, analiza je pokazala da se dodavanjem nastavka *-lik* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu tvoriti imenice kojima se ukazuje na mjesto ili predmet u kojem se nešto nalazi ili drži. U analizi se moglo primijetiti da se dodavanjem nastavka *-lik* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu izvoditi i imenice kojima se imenuju predmeti za određenu namjenu. Kada je u pitanju tvorba pridjeva, analiza je pokazala da se dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-lik* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu derivirati pridjevi kojima se ukazuje na određeni vremenski period.

Izvori i literatura

1. Akar, Ali (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
2. Atalay, Besim (1985), *Dîvânü Lügâtî't-Türk Tercümesi I*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
3. Banguoğlu, Tahsin (2011), *Türkçenin Grameri*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
4. Bilgen, İpek (1989), *Dîvânü Lügâtî't-Türk'te Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
5. Čaušević, Ekrem (1996), *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
6. Ediskun, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
7. Ercilasun, Ahmet Bican (2011), *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 11. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
8. Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
9. Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
10. Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
11. Nametak, Fehim (2013), *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut, Sarajevo.

GRAMMATICAL AND SEMANTICAL STRUCTURES OF THE DENOMINAL DERIVATIVE SUFFIX *-LIK* IN *DÎVÂNÜ LÜGÂTÎ'T-TÜRK*

Abstract

A piece of work titled Dîvânü Lügâtî't-Türk by Mahmud Kashgari is of great importance for studying lexicographical tradition and grammar of Turkic languages and dialects because, in the first place, it is one of the first encyclopedic philological works in the history of literacy of Turkic nations. This encyclopedic philological work integrates all the peculiarities of Turkic languages in the 11th century. Therefore, this piece of work by Kashgari can be characterized as a common language treasure of all

Turkic nations. The primary goal of this paper is to analyze grammatical and semantical structures of the denominal derivative suffix -lk in Dîvânü Lügâti't-Türk. The analysis of the grammatical and semantical structures of the denominal derivative suffix -lk is based on concrete contextual examples from this encyclopedic work by Mahmud Kashgari. Apart from contributing greatly to the study of the lexicographical tradition and grammar of Turkic languages, an analysis like this should contribute to a better understanding and knowledge of the word formation using suffixes in Turkic languages.

Key words: Turkic languages, Dîvânü Lügâti't-Türk, diachronic perspective, lexicographic tradition, word formation using suffixes